

Krešimir Nemec

DRAMA VJERE U *NEMIRIMA* IVE ANDRIĆA

I.

Kad govorimo o Andrićevim (pjesničkim) počecima, odmah treba istaknuti da je riječ o piscu koji je u literaturu ušao na velika vrata. Nakon prvih pjesama objavljenih u »Bosanskoj vili« 1911. godine (*U sumrak, Blaga i dobra mesečina*), Andrićev pjesnički udio u znamenitom Wiesnerovu almanahu *Hrvatska mlada lirika* (1914) zamijećen je i pohvaljen u nekoliko kritičkih osvrtâ. Tako Zdenko Vernić piše da Andrićeve pjesme, čak i kad nisu misaono zrele, »mnogo obećavaju«¹, dok Bruno Steiner u »Savremeniku« ističe pjesnikov slobodni stih i slike koje frapiraju novošću i izražajem zaključujući da se i iz nekoliko tiskanih pjesama daje naslutiti da se u Andriću »krije jaki, originalni talent«².

U spomenutom almanahu – koji se pojavio u zagrebačkim knjižarama baš na dan atentata u Sarajevu (28. lipnja 1914.) – Andrić se predstavio sa šest pjesama pisanimâ na jasnom poetičkom tragu Matoševe škole i aktualnih modernističkih pokreta. U popratnoj biografskoj bilješci piše o tom »najčudesnijem Sarajliji« da je »ambiciozan«, »nesretan kao i svi artisti«, »osjetljiv« i da »ima budućnost«. Lakonski izrečene prognoze ubrzo će se pokazati točnima. Kad se 1918. u Zagrebu pojavila prva Andrićeva zbirka *Ex Ponto*, odmah

1 »Agramer Tagblatt«, 18. VII. 1914.

2 Bruno Steiner, *Hrvatska mlada lirika*. »Savremenik«, br. 1, veljača 1915. Pretiskano u: *Hrvatska mlada lirika*. Priredio D. Jelčić. Zagreb, 1980, str. 180-188.

je bilo jasno da je hrvatska književnost obogaćena osobitim glasom. Čak je i Miroslav Krleža, inače škrt na pohvalama, napisao o zbirci vrlo afirmativnu (doduše nepotpisanu) bilješku³. Piše u njoj da se Andrić već jasno izdvojio među pjesnicima koji su se javili u almanahu *Hrvatska mlada lirika* kao jedan od »prvih naših verslibrista«, da njegovi stihovi zvone i »imadu svoju boju i svoj oblik primaran i iskren«. U zbirci *Ex Ponto* Andrićev se stih »razlio i posve oslobodio spona«, a u njima se osjeća »mutna patnja kaotičnih prilika«. Krleža ponavlja misli Nike Bartulovića, pisca predgovora Andrićevoj zbirci, da su ti stihovi dokument stradanja čitave jedne generacije i da ih treba pročitati »drugi, treći i deseti put«.

Gledajući Andrićevo književno djelo u cjelini lako je zaključiti da pjesničkoj epizodi u vrijednosnom smislu sigurno ne pripada prvo mjesto. No lirsko-refleksivni dnevnik *Ex Ponto*, pisan u tamnici i u posve specifičnom raspoloženju, bio je logična etapa u traženju sebe, svoga egzistencijalnoga i umjetničkoga prostora, ali ujedno i uvod u uzbudljive umjetničke i misaone raspone. Kierkegaardov utjecaj dominira zbirkom: danski filozof očaja i strepnje, ali i kritičar etabliiranog kršćanstva, najbolje je odgovarao turobnoj zatvorskoj atmosferi – tamnici i tijela i duše. Kierkegaarda je Andrić intenzivno čitao u zatvoru i on mu je bio – kako svjedoči Niko Bartulović u predgovoru *Ex Pontu* – u teškim trenucima jedina duševna hrana čitava dva mjeseca. Kierkegaardovski strah i tjeskobu Andrić spominje i u svome nekrologu Matošu⁴. U referencijalni okvir *Ex Ponto* treba pridodati bliskost i s idejama Dostojevskoga, ali i s tezama iz Unamunova eseja *O tragičnom osjećanju života*.

U Andrićevim uzničkim iskustvima, u elegičnim varijacijama na temu tjeskobe, gorčine, ugrožene egzistencije i uskraćene mladosti, prepoznao se izmučeni naraštaj kojemu je rat uništio budućnost. Hrabrost generacije nije mogao prikriti strah i očaj pojedinca. Zato su mnogi u toj nevelikoj knjižici, obilježenoj intimističkim individualizmom i solipsizmom, vidjeli puno više od obične pjesničke zbirke. Njezino nekritičko uzdizanje, hvalospjevi u brojnim kritikama (Prohaska, Janković, Crnjanski, Livadić), izazvali su i razumljive protureakcije, među kojima je zasigurno najradikalnija bila kritika/pamflet Antuna Branka Šimića u »Vijavici« 1919. Andrićevo pisanje Šimić je nazvao lirskim feljtonizmom, »smjesom od običnih observa-

3 Ivo Andrić: *Ex Ponto*. »Hrvatska riječ«, I/1918, br. 1, str. 272..

4 Ivo Andrić, *Antun Gustav Matoš*. »Vihor« I/1914, br. 5, str. 89-91.

cija i običnih aforizama i običnih refleksija, od čega nastaju stilizirani retci i idu sve dotle dok se ne nađe kakav efekat za poentu⁵.

II.

Analizu osobnih stanja i raspoloženja Andrić je proširio i produbio u idućoj zbirci pjesničke proze *Nemiri* (Zagreb, 1920). U tematskom smislu ona je komplementarna *Ex Pontu* i one skupa tvore jedinstven lirski dnevnik osjetljiva samotnika, ispovijest duše koja ne može naći spokoja.

*Nemiri*⁶ se sastoje od tekstova heterogena karaktera u rasponu od fragmenata lirizirane proze i »zrnaca« refleksije do kratkih ali posve zaokruženih narativnih cjelina. Tri dijela zbirke – *Nemir od vijeka*, *Nemir dánâ* i *Bregovi* – označuju različite faze napetosti u lirskom subjektu koji polazi od nebeskih visina, ontoloških pitanja i metafizičkoga nemira koji je uzdrmao same temelje njegove vjere, polako se »spušta« od vječnosti prema prolaznom, povijesnom bitku predstavljenom svakodnevnim krizama i socijalnim dramama suvremenoga čovjeka, da bi na kraju završio u predmetnome svijetu prirode, krajolika, grada i neposrednog okoliša. Mala zbirka krije u sebi i velik misaoni raspon – od kršćanske religiozne simbolike i spiritualnosti preko panteizma do moderne nevjerice: agnosticizma i racionalističkog skepticizma.

Prvi dio *Nemira* u znaku je religiozne semantike, biblijske inkantacije i intenziviranih duševnih stanja. Polazna točka subjektivne drame jest misao da je u pjesnika projiciran vječni nemir i usađena stalna borba sa samim sobom. Bog ga je još u djetinjstvu izabrao i odredio da ide njegovim putem. Pjesnikova stigma izražena je simboličnom slikom sveca koji silazi s ikone i predaje mu raspelo:

Nisu mi bile pune četiri godine kad sam usnio da mi je s ikone sišao jedan svetac, bljed i okružen cvijećem kao mrtvac, i predao mi raspelo koje je njemu dotežalo. (91)

Pod tim raspelom on će patiti i posrtati u životu. Osamljen, odvojen zidom od svijeta, posvećeni pjesnik, koga je i majka zavjetovala

5 Antun Branko Šimić, *Lirski feljtonizam*. Posvećeno Ivi Andriću. Sabrana djela, sv. II, Zagreb, 1998, str. 123.

6 Svi citati iz *Nemira* preuzeti su iz izdanja: Ivo Andrić, *Ex Pontu. Nemiri. Lirika*. Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 11, Sarajevo, 1976.

Bogu u času tjeskobe, osuđen je na golgotsku patnju, na *teret velikih zavjeta*, bez mogućnosti izbjavljenja. On se uživljuje u ulogu izabranika, »palog anđela« koji se mora iskupiti vlastitim stradanjem.⁷ Želi se othrvati Božjem utjecaju pa ističe da je malo tko *ljubio grijeh i grešnu radost kao ja*. No od početka je jasno da se misaoni subjekt *Nemira* nalazi u graničnoj egzistencijalnoj situaciji i na svojevrsnom životnom raskrižju. Njegovu je dušu nešto snažno potreslo i on se stoga mora odlučiti za daljnji put. Luta, prolazi svijetom, a svaka se vrata pred njim zatvaraju *kao na tajni znak*. Želeći se osloboditi tereta stigme koja mu nosi stalna iskušenja i stradanja, egocentrični, narcisoidni subjekt *Nemira* upućuje Bogu bezbrojna pitanja, vodi s njime patetičan i žučljiv dijalog, iako je svjestan da je to razgovor dvaju nejednakih protivnika jer *Bog je noć u kojoj leži sudbina naša kao stvar tiha i malena*. Hvata ga – kao i Pascala u *Mislina* – strah pred šutnjom beskrajnih prostranstava. U toj neravnopravnoj borbi lirski glas povremeno optužuje Boga za potpunu ravnodušnost prema čovjekovoj patnji: *On tako dobro šuti da se već pomišlja da ga nema ili Kako su slabe ljudske ruke i kako tvrdo može da spava Bog*.

Predodžba o Bogu u *Nemiru* od vijeka mijenja se od fragmenta do fragmenta. Na početku je sve u znaku mistično-religioznog doživljaja Božje svenazočnosti u svijetu:

Bog izbija kao svjetlo iz svake stvari stvorene i svakog života koji se miče. Osamljen kamen na žalu ima aureolu njegova daha, i oblijeva ga jutrom i večerom, kao ljubičast fluid, sjaj sunca koje se ne vidi. On je kao toplina u dahu svega što živi. (95)

U tom svjetlu on je čas utjeha i zaštita, jedina nada i spas, svjetlo, *miran sjaj i velika tišina*. No ubrzo se javlja i u liku strašnog oca koji stavlja svoju nevidljivu ruku između pjesnika i svijeta. Sa svakim novim fragmentom raste svijest kako nužnosti egzistencije pripadaju tjeskoba i krivnja. Andrićeva misao u tim je dijelovima na jasnom tragu Kierkegaardove filozofije koja se zasniva na lomu između Boga i svijeta kao izvornoj pretpostavci samoootuđenja⁸:

A to si Ti htio da me odbiješ od svijeta kao što se djeca odbijaju od sise: da im ogrkne i da im se ogadi. To si Ti, o strašni, postavljao

7 Radovan Vučković, *Velika sinteza* (O Ivi Andriću). Sarajevo, 1974, str. 127.

8 Usp. Jacob Taubes, *Zapadna eshatologija*. Pr. D. Davidović. Zagreb, 2009, str. 221.

svoju nevidljivu ruku između mene i svijeta, da me onda inokosna i ostavljena okružiš svojom ljubavi koja boli i posvećuje. (92)

No u Kierkegaardovoj dilemi »ili« zdvajati »ili« se odvažiti na povratak u sigurnost vjere Andrićev pjesnik odabire prvu mogućnost: uznemirenost i muku duše, dramu odbačenosti, tjeskobu egzistencije:

Zašlo je sunce i misô o Bogu, i ostavili me sama. Umor, i zadah prašine. (98)

Umjesto religiozna čovjeka (*homo religiosus*) postaje on estetski pojedinac, bez svrhe i mjere, uronjen u bezdan beskonačne samo-refleksije i sumnje. I čini se kao da su mu čak i tjeskobna stanja potrebna kako bi radikalizirao svoju poziciju i došao do dubljih istina o životu i svijetu. Na pjesnika *Nemira* može se s pravom primijeniti Kierkegaardov pojam strepnje ili anksioznosti: susret sebstva s vlastitom ništavnošću.⁹ Zato odbacuje nadu i bježi u osjetilnu konačnost i samoironiju:

Šta sam ja ovdje u svijetu? – Stablo na vjetrovitu mjestu. Cvijet ukraj puta. Kameni stup, osamljen na ruševinama, koji ne drži svoda i ne služi ničem nego puca na mrazu i gori na žegi, i još onako polomljen i sam kazuje slavu koju više nema. (96)

Kao što se lirski subjekt u *Nemirima od vijeka* u svojim religioznim meditacijama brzo prebacuje iz jednoga duševnog raspoloženja u drugo, tako mijenja i svoja misaona ishodišta i duhovna uporišta. On povremeno slijedi ideju Pascalova »skrivenoga Boga«, a u teškim trenucima samoće, kad osjeća umor od života, klонуće i očaj, izražava sumnju da je Bog *podmukla snaga u hljebu koji jedemo i vodi koju pijemo* i da je sve što postoji *proketo na borbu bez kraja*. U oprekama i pitanjima izmjenjuju se skrušena vjera i bogotraženje, religiozna nadahnuća i radikalna skepsa, grozničava borba sa samim sobom i intelektualno traganje za smislom. Metafizički nemir ustupa mjesto jezi egzistencije, modernoj ontološkoj samoći, agnosticizmu. Utjeha i užas u zbirci su neraskidivo povezani. No u nekim fragmentima ciklusa *Nemir od vijeka* Andrić čak i prekoračuje granice kršćanske teleologije i približava se bogumilskom dualizmu kada tragičnu sudbinu pjesnikovu projicira u dijalektičku arenu u kojoj se odvija vječi-

9 Usp. Terry Eagleton, *Nevolje sa strancima. Etička studija*. Pr. M. Perožić. Zagreb, 2011, str. 183-184.

ta borba antagonističkih principa: svjetla i tame, rađanja i umiranja, vjetra i tišine, bola i radosti:

Redaju se svjetlo i mrak i izmjenjuju vjetri s tišinama, ali borba ne prestaje da se bije. U sjenci jedne grdne tajne i mutna sna što ga sanja i prostire svako biće nad sobom, stalno se čuje kako u srcu zemlje ritam života čekića između bola i radosti. (94)

III.

Prijelazom iz religijsko-metafizičke u praktičnu, socijalnu, etičku i ideološku razinu u drugom dijelu (*Nemir dánâ*) napetost nije ni malo smanjena nego joj je samo promijenjen oblik i smisao. Mističnu atmosferu i radikalni intimizam zamjenjuju prizori konkretne povijesne situacije i nevesele životne stvarnosti dok je stilizirani lirsko-refleksivni fragment zamijenjen kratkim pričama/crticama od kojih svaka ima svoj naslov: *Noć u vozu*, *Iznad pobjeda*, *Djeca*, *Pogrebna pjesma* i *Priča iz Japana*.

U dodiru s realnim, silaskom u ljudsku dolinu suza, pjesnik postaje etički subjekt i doživljava svojevrsno otrežnjenje: postaje angažirani sudionik aktualne društvene scene, svakodnevnih briga, opće nesigurnosti. Subjektivizam iz prvoga dijela potisnut je empatijom i sućuti prema poniženima i uvrijeđenima. Tako se u priči *U vozu* zatječe kao robijaš u rasklimanom i smrdljivom vagonu prepunom osakaćenih vojnika, *opterećenih i zlovoljnih svojih drugova*, dok u skici *Pogrebna pjesma* uvodi motiv zločina i kazne analizirajući vijest u novinama o smrti zlikovca koji je uhvaćen u krađi i *ustrijeljen kao pseto na tuđem mračnom tavanu*. No i taj zlikovac zaslužuje uzdah dobrih ljudi, samilost pa čak i pjesnikov stih jer se, bolan i grešan, borio za goli život:

A kad bi ta ista pravda svakom od vas koji je jednom dirnuo u tuđe dosudila tane, ja se bojim da carski arsenal ne bi imao dovoljno metaka za svu tu rpu poštenih hajduka. (109)

Priča *Iznad pobjeda* resemantizira tek stvoreni mit o ratnoj pobjedi i bijedi pobijedenih. Rat nije »jedina higijena svijeta«, kako je pisao F. T. Marinetti u svome *Futurističkom manifestu*. Rat razara sve moralne norme, zastave se brzo rastaču, boje na njima blijede, pobjednički vijenci venu, a na kraju ostaje čovjek uvijek isti, pognut pod svojim bolom. U ratu je Bog načas okrenuo lice i ostavio svijet u

tami. Andrić voli dijalektičku igru i raznovrsnost planova pa urlici-
ma o ratnoj pobjedi i snazi pobjednika suprotstavlja inverziju:

Jer šta su drugo današnje pobjede nego sutrašnji porazi? U očima čovjeka samca nema dobivenih ni izgubljenih bitaka, nego u svim ratovima jednako: dobivenim kao izgubljenim, jedno poraženo čovječanstvo. (103)

Potomci toga poraženog čovječanstva koje kliče »pobjedi« pojavljuju se u sljedećoj priči *Djeca*. Gladni, smežurani, starački tupih očiju, djeca tumaraju neimenovanim bosanskim gradom i ne daju se ničim zavarati ili utješiti. Prose, krađu, otimaju, ali ni to nije dovoljno da se održe na životu. Svoj socijalni revolt pripovjedač ne izriče povišenim tonovima i/ili ideološkim porukama nego tek hladnom konstatacijom:

Otpaci jednog velikog evropskog restorana mogli su spasiti tu djecu, ali hrana je bila te godine nejednako razdijeljena po svijetu i pomoći nije bilo; umiralo se, prvo djeca pa stariji. (106)

U poantiranom završetku priziva se »strašni sud« na kojem će se ta nesretna djeca pojaviti kao *sablasni svjedoci*.

Semantički nosivo mjesto, i to ne samo drugoga dijela nego i čitave zbirke *Nemiri*, jest alegorijska *Priča iz Japana*. Nazvana svojedobno i »duhovnim testamentom mladobosanaca«¹⁰, dobiva ona posebno mjesto u kontekstu Andrićeva tadašnjega ideološkog pozicioniranja na krilu jugoslavenske nacionalističke omladine u trenutku raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja nove države (Kraljevine SHS). Bili su to trenuci osobnoga loma, traženja rješenja i odabira daljnega puta.

U izoštrenom vidu pjesnikova dilema mogla bi se izraziti ovako: treba li odabrati aktivan, javni angažman u novim društvenim okvirima, ali pritom žrtvovati umjetničku autentičnost, ili se povući u drugi plan, u unutarnje izgnanstvo, i stoički ustrajati na stvaralaštvu u samoći, s duševnim krizama i razdiranjima, s empatijom prema svima koji trpe i pate. Znamo koju je poziciju izabrao Andrić u pokretu nacionalističke omladine: pasivnu aktivnost, tj. defanzivni

10 Usp. Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*. Beograd, 1966, str. 384. O Andrićevu političkom angažmanu u krilu »Mlade Bosne« usp. i Predrag Palavestra, *Književnost Mlade Bosne*. Sarajevo, 1965.

aktivizam¹¹ po kojem se pjesnik/umjetnik u trenutku prevrata i kolektivnog ludila treba držati po strani.

No u alegorijskoj priči Andrićeve dvojbe su izražene posredno, u sudbini pjesnika Mori Ipoa.

Mori Ipo je skupa s tristopedesetoricom urotnika protiv omražene japanske carice Au-Ung osuđen i prognan na otok. Tamo je svojim stihovima o junaštvu i smrti bodrio svoje drugove. Kad je carica umrla, urotnici preuzimaju vlast i razdijele među sobom činove i časti. No Mori Ipo im se ne pridružuje nego odlazi svojim putem. Ostavlja pismo u kojem suborcima čestita na pobjedi, ali i obrazlaže specifičnu ulogu pjesnika u prevratničkim vremenima: oni podnose sve osim vlasti, vjerni su samo u nevolji i napuštaju one kojima je dobro:

Mi, pjesnici, smo za borbu rođeni; strasni smo lovci, ali od plijena ne jedemo. Tanka je i nevidljiva pregrada što me dijeli od vas, ali zar nije oštrica mača tanka pa ipak je smrtonosna; bez štete po svoju dušu ne bih mogao preko nje do vas, jer mi podnosimo sve osim vlasti. Zato vas ostavljam, drugovi zavjerenici, i idem da potražim ima li gdje god koja misao koja nije ostvarena i koja težnja koja nije izvojevana. (111)

Pismo Mori Ipoa svojevrсна je parabola koja sugerira smisao pjesnikove izdvojenosti, privilegirane, subverzivne pozicije u svijetu i društvu. Njegovo je da se bori, da trpi, stradava, osvaja prostore slobode za sebe i druge, da teži idealima, ali ne i da sudjeluje u neposrednoj vlasti, tj. u *podjeli plijena*. Smisao pjesnikova angažmana jest upravo borba, vječni nemir: stalno preispitivanje osobne i društvene pozicije, moralnih principa, vlasti, ideologije.

No ta su iskustva ujedno i »pogonsko gorivo« same umjetnosti i u tome je specifičnost pjesnikova položaja: on svaku situaciju može estetski transformirati, pa tako i najgore iskušenje, emocionalni potres ili najmračniji doživljaj može postati »materijal« za dobar stih ili priču. U toj točki Andrić, očito na Nietzscheovu tragu, sretno pomi-ruje religioznu refleksiju s istančanom estetičkom sviješću nalazeći pribježište u umjetnosti, stvaralaštvu u samoći.

11 Usp. R. Vučković, op. cit., str. 68-69.

IV.

Treći ciklus – *Bregovi* – ujedno je i najopsežniji: sastoji se od dvadeset i sedam lirsko-meditativnih fragmenata uglavnom bez izražene fabule i, općenito, bez veće narativne uređenosti. Često imaju istaknutu poantu ili aforistički zaključak. Neki su zapisi vrlo kratki i sastoje se od svega nekoliko rečenica. Primjetno je vraćanje melankolično-patetičnoga ugođaja iz prvoga dijela, ali i ona ista muka duše, razdiranje zbog nezadovoljstva s egzistencijom.

No u *Bregovima* se zbio novi misaoni obrat. Nema više religiozne mistike, moralne teologije i govora vjere: kršćanskoga Boga zamijenila je panteistička vizija i pjesnički kult prirode. Bog je izjednačen s prirodom (u duhu Spinozina učenja – *deus sive natura*), a njegovo je očitovanje harmonija u zemaljskom univerzumu – sklad boja, oblika, elemenata. Iz prirode se izdvajaju bregovi kao *napor zemlje*, jedini vrijedan, put *neba i visine*. Čini se kao da će lirski kazivač – čiji pogled više nije usmjeren prema Bogu – u doživljaju opće harmonije i vječne stalnosti bregova konačno pronaći katarzu, svoj unutrašnji mir, i tako premostiti jaz između sebe i svijeta:

Evo, jedno jutro kad ja, koji nemam bogova, padam i klanjam se vama, visoki bregovi, na kojima je šutnja smrti i života, topla i plodna kao šutnja dvaju usta u poljupcu. (115)

U *Bregovima* prevladavaju elementi i ritmovi prirode: sunce, more, šuma, oblaci, planine, šum vjetra, huka mora, sok u travama. I kao da odzvanjaju riječi proroka iz Nietzscheova *Zaratustre*: »Oko mene vri bezgraničnost, daleko ispred mene blista se prostor i vrijeme. Smjelo! Naprijed! Srce staro!«¹² Sve je u svijetu međusobno povezano; pretapanjem svih oblika ostvaruje se neki viši smisao – suglasje čovjeka sa svemirom i suglasje svemira s čovjekom. U osjećaju sraslosti svega sa svime, u osjećaju da je pjesnik dio sveprožimajućih elemenata prirode, sluti se novi oblik humanizacije, pa čak i neki probuđeni životni elan:

Ne može se tu govoriti o mjeri i imenima, jedna je plima od postanka, i mi rastemo, mi rastemo! (131)

12 Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*. Pr. D. Grlić. Zagreb, 1975, str. 214.

No Andrićeva je dijalektička vrteška neumoljiva: egzaltacija je prolazna, krepka snaga izazova slabi. Antitetička misaona igra ne može se zaustaviti u nekoj fiksnoj točki, u konačnosti, jednoznačnosti i dovršenosti. Tako i himna prirodi, njezinoj punini i obilju, ubrzo dobiva i svoje naličje. Priroda je nijema, slijepa i gluha, a čovjek u njoj nije ničim zaštićen. I u prirodi je sve stihijno, u vječitom previranju, u znaku kaotičnih sila: šume se sijeku i ruše, posvuda se *uništava, lomi i troši*, sunce samo *naliči suncu*, a u velikom svijetu osjeća se *velik teret i velik umor*. Kao i u nekim Kranjčevićevim pjesmama (*Iza spuštenijeh trepavica, Majales*), i u Andrićevim *Nemirima* priroda samu sebe ždere, uništava i obnavlja, sve je u neprestanoj mijeni i sve se odvija po okrutnim materijalnim zakonima nastajanja, trajanja i propadanja.

Svijet je veliki teret i veliki umor, stalnosti u njemu nema. Kamen, drvo i čovjek ropski drhte u vjetru i neizvjesnosti. Materija se troši, *umire ćelija za ćelijom*, arterije biju, živci titraju. Do pjesnika dopire *oduran dah noći, nakaznih života i ružnih briga* i u jednom trenutku ukazuje mu se ono pravo, krvavo naličje života:

*Vidio sam jednolično stezanje srca u kome vlada vječni mrak i obli-
veno je svake sekunde krvlju, vidio sam rad moždana, jezovit i slijep,
i jedva primjetno sijanje ganglija, strahotu organizma koji stari i
slabi i plodjenje ne manje teško i jezovito od umiranja.* (120)

Njemu, kojemu je u sjenovitoj crkvi objavljeno da je pozvan za viša djela, sada je teško gledati kako zakon i mjera – koji vrijede za sve – vrijede i za njega. Ljudski jad svugdje je isti, patnja je bitku iminentna.¹³ U *Razgovoru sa Gojom*, esejiziranom dijalogu napisanom 1934. godine, Andrić će radikalizirati misao iz *Nemira* tezom da je naš svijet *carstvo materijalnih zakona i animalnog života, bez smisla i cilja, sa smrću kao završetkom svega*.¹⁴

Egzistencijalni nespokoj čovjeka pred Bogom i svemirskim prostranstvima i estetski nemir pjesnika – bića koji sluti viši smisao u pojavama oko sebe – stapaju se u završnoj viziji nemirnoga i nestalnoga svijeta osuđenoga na prokletstvo borbe. Pjesnik je taj nesret-

13 Usp. Franjo Grčević, *Rano djelo Ive Andrića*. U: *Simbolizam, ekologija, eshatologija*. Zagreb, 2002, str. 129.

14 Ivo Andrić, *Razgovor sa Gojom*. U: *Historija i legenda*. Sabrana djela Ive Andrića. Knjiga 12. Sarajevo, 1976, str. 29.

nik, izdvojeni samosvjesni pojedinac koji nemir neprekidno nosi sa sobom i projicira ga u sve oko sebe – u svaki oblik života i na svako mjesto. Harmonija svijeta, s bregovima kao istaknutim simbolom, bila je zapravo iluzija koja se rasplinjuje u spoznaji:

Danas, dokle moja duša ide i dokle moje oko vidi, nema mirna mjesta. Kao pramen vjetra i mlaz vode beskrajnih linija, sike, struji i trepće nemir svih svjetova u kojem je nekoć prvi put čovjek pomislio na Boga. (141)

Numinozna ispražnjenost svijeta rađa konačni, rezignirajući zaključak, posve u skladu s Andrićevom pesimističkom filozofijom života, zapravo dramom humanističkog ateizma¹⁵:

I nema druge istine do jedne: bola, ni druge stvarnosti do patnje, bola i patnje u svakoj kaplji vode, i svakoj vlati trave, i svakom bridu kristala, i svakom zvuku živa glasa, u snu i na javi, u životu, prije života, a valjda i poslije života. (123)

V.

U žanrovskom smislu *Nemiri* su, kao uostalom i *Ex Ponto*, hibrid u kojem su distribuirani i prozni i poetski strukturni elementi. Andrićeva refleksija o slutnji, nemiru i tjeskobi našla je sretan oblik u kratkim proznim formama i aforističkim fragmentima u kojima se poetski tekst približava pripovjedačkom.¹⁶ Kao mogući uzori u artikuliranju Andrićeva ispovjednog lirizma mogu se spomenuti filozofske misli B. Pascala, Nietzscheove skice, aforizmi i prozne rapsodije, Whitmanove *Vlati trave* te Rilkeov lirizirani roman *Zapisci Maltea Lauridsa Briggea*. No u prvoj polovici 20. stoljeća takvi su hibridni oblici – pjesme u prozi, lirski dnevници i fragmenti – bili uobičajeni i Andrić se samo uklopio u jednu već udomaćenu praksu (Ujević, Krleža). U stilskom pogledu *Nemiri* su u znaku poetike (neo)simbolizma, ali povremeno s jakim natruhama ekspresionizma¹⁷.

15 Usp. Henri de Lubac, *Drama humanističkog ateizma*. Pr. M. Kovačević. Rijeka-Sarajevo, 2009.

16 Usp. Predrag Palavestra, *Andrićeva lirika*. U: *Zbornik radova o Ivi Andriću*. Beograd, 1979, str. 436.

17 Usp. Cvjetko Milanja, *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*. Zagreb, 2000, str. 154-168.

Iako kompaktnija i u estetskom smislu uvjerljivija od *Ex Ponta*, druga Andrićeva zbirka naišla je na puno skromniji kritički odjek. Možda je na slabiju recepciju utjecala i činjenica što je iste godine, ali malo prije *Nemira*, objavljena u Beogradu Andrićeva pripovijest *Put Alije Derzeleza* koja je pobudila priličnu pozornost. No i onih nekoliko kritika o *Nemirima* odaju određenu suzdržanost. Stanko Tomašić u svojoj kritici upravo ističe šutnju kritičara nakon očigledna pretjerivanja s *Ex Pontom*, knjigom koja je postala »ikonom« i kojoj se »gomila poklonila«. Nakon pretjerivanja i obmanjivanja nastupilo je otrežnjenje. Tomašić piše da Andrić živi u uspomenama, da ponavlja »slatku pesmu melankolije« i da njegova lirika blijedi: »Pesma gubi spontanost i prelazi u knjišku maniru. Smrt iskrenosti!«¹⁸

Gustav Krklec u »Srpskom književnom glasniku« napisao je da u Andrićevim nemirima duše nema dubokih brazda, nema uzburkanoga dna, nema ni jedan duboki čovječanski krik: »Sve je to neka laka inspiracija, često izražena dekorativnim sredstvima svečanoga stila, figurama i frazama; *cvećem mastionice*«¹⁹. *Nemiri* su za njega »jedna osrednja knjiga«, sintetički nedovoljno komponirana, bez unutrašnje dinamike i snage. Pozitivnom ocjenom, ali i dalekovidnošću, izdvaja se kritika Milana Bogdanovića²⁰ u kojoj su već precizno ocrtane osnove Andrićeve pjesničke filozofije i stila. Njegova teza da su *Nemiri* izraz suvremenoga duha uzdrhtaloga pred bespućima sadašnjice i da je Andrić tumač općečovječanskoga jada pogađa osnovnu misaonu potku zbirke.

Zašto se nakon toliko godina moramo opet vratiti *Nemirima*?

Odgovor na to pitanje nije teško dati: u *Nemirima* se kriju nukleusi svih važnijih Andrićevih preokupacija. Tu se nalaze:

a) zameci i misaone osnove njegovih novela iz rane, »mračne faze«, u kojima tematizira snagu zla u svijetu, mržnju, mračne sile, neobuzdane strasti i patološke nagone (*Mustafa Madžar*, *Za logorovanja*, *Kod kazana*, *Smrt u Sinanovoj tekiji*, *Mila i Prelac*, *Trup*). Teza iz *Nemira* po kojoj postojati znači biti kriv postat će osnovom kratkoga

18 Stanko Tomašić, *Književnost Ive Andrića*. »Kritika« II/1921, br. 4, str. 149.

19 Gustav Krklec, *Cveće mastionice*. Ivo Andrić: *Nemiri*. »Srpski književni glasnik« II/1921, br. 6, str. 473. Izraz »cveće /izniklo/ iz mastionice« posuđen je iz jedne kritike J. Skerlića (op. K. N.).

20 Milan Bogdanović, *Ivo Andrić: Nemiri*. »Svetski pregled« I/1921, br. 2, str. 10-12.

romana *Prokleta avlija*, u kojem je stambolski zatvor Deposito alegorijsko mjesto potpune pustoši i beznađa, sabiralište prokletih;

b) poetsko-metafizičke slutnje u *Nemirima* ishodište su kasnijih tekstova u kojima je u središtu drama religioznosti, kušnja vjere, sumnja u božju milost i mogućnost spasa (*Mara Milosnica*, *U musafirhani*, *Čudo u Olovu*);

c) jedan od središnjih problema u *Nemirima* – veza između religiozno-filozofskih i estetičkih problema – beletristički se temeljito razrađuje u brojnim kasnijim djelima: *Anikina vremena*, *Most na Žepi*, *Na Drini ćuprija*;

d) koncepciju ljepote i ljubavi kao (samo) kratkotrajna bljeska u svijetu ružnoće i zla, koja je naznačena u trećem dijelu *Nemira*, Andrić će temeljitije razraditi u novelama *Bajron u Sintri*, *Čorkan i Švabica*, dok će eteričnu, fluidnu, daleku, nestvarnu i nedostižnu ljepotu tematizirati u novelama *Jelena*, *žena koje nema* i *Žena na kamenu*.

Polivalentne tematske opsesije u misaonoj strukturi *Nemira* doživjet će svoju kulminaciju u knjizi *Znakovi pored puta*, djelu koje je Andrić započeo pisati još davne 1929., a dovršio tek 1968. godine²¹. Opširna prva cjelina u knjizi (562 fragmenta) dobila je naziv – prema Andrićevim oznakama na sačuvanim koranicama fascikla – *Nemiri od vijeka*. Tim povratkom na mladenačku zbirku ne signira se samo svojevrsni »nastavak« pišćevih ranih radova, nego se jasno sugerira veza između mladoga i zreloga Andrića, tj. unutrašnja koherencija opusa. Čak je zadržan i sličan formalni karakter tekstova, tj. oblik lirizirana proznoga fragmenta.

Iako u kontekstu cjelokupnoga stvaralačkog opusa nevelika, Andrićeva poetska faza u zbirci *Nemiri* sadrži tematske i izražajne potencijale bez kojih autorova kasnija djela ne bi bila razumljiva.

21 Andrić je obavio i završnu redakciju knjige, s dopunama i stilskim intervencijama, 1974. godine.